

Haşim Taçi İddianamesinin Batı Balkan Siyasetine Olası Etkileri - Murat Necip Arman

24 Haziran 2020 günü, Hollanda'nın Lahey kentindeki Kosova Uluslararası Ceza Mahkemesine bağlı Özel Savcılık Ofisi tarafından basına verilen bilgide Kosova Cumhurbaşkanı Haşim Taçi, eski Meclis Başkanı Kadri Veseli ve Kosova Kurtuluş Ordusu'na (UÇK) mensup sekiz eski yönetici hakkında, aralarında cinayet ve savaş suçları da bulunan on ayrı suçlama nedeniyle iddianame hazırlandığı duyuruldu. Bu gelişme konuyu iyi bilenler tarafından çok şaşırtıcı olmasa da, konunun muhatabının görev başındaki bir cumhurbaşkanı olması hasebiyle elbette ilgi çekicidir.

Konuyu detaylandırabilmek için öncelikle Haşim Taçi ve savaş suçu iddialarına göz atmak gerekir. Ardından da Batı Balkanlar'da AB, ABD ve Rusya dengesi ile

bu konu arasında bir bağ kurulup kurulamayacağı tartişılacaktır.

Haşim Taçi Kimdir?

1968 yılında bir Yugoslav vatandaşı olarak Kosova'da (Broğna) doğan Taçi, Priştine Üniversitesi'nde tarih ve felsefe alanlarında lisans eğitimi almıştır. Daha sonra İsviçre'ye giden Taçi Zürih Üniversitesi'nde uluslararası ilişkiler yüksek lisansı yapmıştır. İsviçre sonrası, 1993 yılında Kosova'ya geri dönen Taçi, Kosova Arnavutlarının efsanevi lideri İbrahim Rugova'yı fazla ılımlı bulan, sertlik yanlısı Kosova Halk Hareketi'ne katıldı. Daha ziyade diaspora Arnavutları tarafından desteklenen bu hareket UÇK'nın da lider kadrolarını oluşturdu. UÇK saflarında birlik komutanı olarak savaşan Taçi'nin UÇK içindeki kod adı Yılan'dı. 1996-1997 yıllarında Sırlara ve işbirlikçi olduğunu düşündükleri Arnavutlara karşı saldırılarda bulunduğu iddiasıyla gıyabında yargılanan Taçi mahkûm oldu ancak hapis yatmadı. Taçi, Kosova'da Sırlar ve Arnavutlar arasından etnik tansiyonu düşürmek amacıyla Rambouillet'de toplanan barış görüşmelerine UÇK temsilcisi olarak katıldı. Buradan sonuç alınamayınca Kosova'yı fiilen Sırbistan'dan ayıran NATO saldırısı (Operation Allied Force) başladı. Operasyon sonunda Kosova Demokrat Partisi'ni kurup sivil siyasete geçen Taçi 2007 yılında cumhurbaşkanı seçildi. Daha sonra başbakan ve dışişleri bakanlıkları da yapan Taçi 2016 yılında tekrar cumhurbaşkanı seçildi.

Thaği'ye İlişkin İddiaların Kaynakları

Kosovalı Arnavutların Sırlara yönelik bir yerinden etme uygulamaları olduğu eski bir iddiadır. Lazar Nikolić (2005: 63) henüz 1974'de Kosova Ulusal Özgürlük Cephesi isimli örgütün 1991 yılına kadar, gelecekte bağımsızlığı için savaşılacak Kosova'yı oluşturabilmek için bölge Sırlarına karşı şiddet eylemlerine giriştiğini anımsatmaktadır. Daha Yugoslavya parçalanmadan önce yaşanan bu eylemler sonucu, yaklaşık on beř yıla yayılan bir sürede 100.000 Sırp'ın kuzeye, yani Sırbistan sınırları içine göç etmek zorunda kaldığı da Sırp milliyetçilerinin iddiaları arasındadır. Aksine Yugoslavya hükümetinin bu dönemde bölgeye etnik

Sırp güvenlik güçleri göndererek Sırp nüfusun arttırma çabası olduğu da iddialar arasındadır.

Hatırda tutulmalıdır ki Yugoslavya'nın parçalanması sürecini başlatan temel olay ayrılıkçı Arnavut hareketine karşı Yugoslav Başkanlık Konseyi idaresinin 1980'li yıllarda takındığı sert tutum ve en nihayetinde 1989'da Miloseviç tarafından Kosova'nın özerkliğinin kaldırılmasıydı. Miloseviç, Kosova Arnavutlarını, diaspora ve Arnavutluk hükümetiyle iş birliği yaparak, bölge Sırplarını karşı -sürekli şiddet eylemleri düzenlemek yoluyla- sistematik olarak kuzeye doğru sürmeye çalışmakla itham ediyordu. Miloseviç'in rejiminin bu iddialarına ilişkin bir kanıt olarak ülkedeki sayım sonuçlarına bakılabilir. 1971 yılındaki nüfus sayımının sonuçlarına göre Kosova'da 916,168 Arnavut, 228,264 de Sırp yaşamaktaydı; yani nüfusun % 73,7'sini Arnavutlar, %18,4'ünü Arnavutlar oluşturuyordu. 1991 yılı sayımında ise 1.596.072 Arnavut ve 194,190 Sırp kaydedilmiş; böylece Arnavutların genel nüfusa oranı %81,6'ya yükselirken Sırplarınki [%9,9'a](#) düşmüştür.

Sırp iddiaları özellikle diaspora Arnavutlarının bölgedeki ayrılıkçılara mali destekleri üzerine yoğunlaşmaktaydı. Hatta Batı Avrupa'dan gelen mali yardımların organizasyonu konusunda örgütteki sorumlu isim Haşim Taçi'ydi (Metz, 2014: 73). Bunun dışında UÇK'nın Sırpları bölgeden kaçırabilmek için sindirme hareketlerinde bulunduğu ve insan hakları ihlalleri yaptığı da daima iddia edilmiştir. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün Kosova, Karadağ ve Arnavutluk'ta Mayıs-Eylül 1998 arasında yaptığı araştırma sonucunda kaleme alınan raporda 138 Sırp, Roma ve Arnavut'un UÇK tarafından kaçırılıp öldürüldüğü de iddialar arasındaydı (Abrahams ve Andersen, 1998: 6). 1990'ların UÇK liderleri, 2000'li yılların ise Kosova siyasetinin önde gelen simaları Haşim Taçi ve Ramuş Haradinaydaima bu iddiaların hedefindeki isimler oldular.

Nisan 2008'de Eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia: ICTY) eski başsavcısı Carla del Ponte anılarını Chuck Sudetic ile birlikte kaleme aldıkları bir kitapta yayımladı. "Madam Savcı: İnsanlığın En Kötü Suçlarıyla ve Cezasızlık Kültürüyle Karşılaşma" isimli kitap (Del Ponte ve Suderic, 2011) basılır basılmaz çok ses getirdi. Kitaptaki en kan dondurucu iddia ise del Ponte'nin mahkeme tutanaklarına da yansıyan, 1999

yaz aylarından başlayıp 2000 yılında da devam eden organ kaçakçılığı iddialarıydı. Bunun gibi pek çok ağır insan hakları ihlallerinin –ki bunların çoğu Sırbistan yetkilileri tarafından öteden beri dillendiriliyordu- otorite sayılabilecek bir kişilik tarafından yazılması üzerine Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi konuyu ele aldı. Asamble'nin Hukuki İşler ve İnsan Hakları Komitesi, İsviçre Liberal ve Demokratları Birliğinden Dick Marty'nin röportörlüğünde Ocak 2011 tarihinde UÇK liderleri tarafından işlendiği iddia edilen tüm bu organ ve insan ticareti suçlarına ilişkin deliller [raporlandı](#). 2011'de bu raporun yayımlanmasının ardından Uluslararası Ceza Mahkemesi ile Kosova hükümetleri arasında dört yıl boyunca süren müzakerelerde bu konuya ilişkin bir mahkeme kurulması tartışıldı. En nihayet Kosova hükümeti bu öneriyi kabul ederek 3 Ağustos 2015 tarihinde Özel Soruşturma Görev Gücü (Special Investigative Task Force: SITF) isimli bir araştırma birimi oluşturdu. Bu görev gücü tecavüz olaylarına ilişkin Fatmir Limaj ve Sami Lushtakuismindeki iki eski gerillayı mahkemeye sevk etse de bu yargılamalardan beraat kararları çıktı.

Bu gelişmelerin ardından Kosova Meclisi yapılan ikinci tur müzakerelerin ardından da iddianame hazırlamak için belge-bilgi toplama yetkisini 1 Eylül 2016 tarihinde Uluslararası Ceza Mahkemesine bağlı Özel Savcılık Ofisi'ne ([The Specialist Prosecutor's Office: SPO](#)) devretti. Ofis bu süreç içerisinde Ramuş Haradinay dâhil pek çok kişiyi dinleyerek iddianamesini oluşturdu.^[1]

24 Haziran 2020 tarihinde basına duyurulan iddianamede on ayrı suç isnadı bulunmaktadır. Haşim Taçi ve politikacı Kadri Vesel'in temel sanık oldukları iddianame çoğunluğu Kosovalı Sırp, Roma ve muhalif Arnavutlardan müteşekkil 100 kurbanın öldürülme, kaybedilme, insanlığa karşı suç, işkence ve kötü muamele fiillerine maruz bırakıldıklarını ifade [etmektedir](#).

Hukuk Sadece Hukuk Mudur?

2000'li yıllarda Sırp yetkililer Kosova'da işlenen suçlar konusunda kendilerine uluslararası kamuoyundan fazlaca dinleyici bulamıyorlardı. Batı iddialara karşı

duyarsız davranıyor; daha ziyade Miloşeviç, Karadziç ve Mladiç gibi savaş suçlularının yakalanması ve yargılanması gibi olaylar dünya basınında dikkat çekiyordu. Müslüman dünya açınsındansa Sırpların sahip olduğu tek imge Srebrenitsa Soykırımı'nda Müslüman Boşnakların cinayetlerinin failleri olmaktan ibaretti. Batı Balkanlar'da savaş ve kaos içinde yaşanan 1990'ların tüm günahı Sırp halkının üzerine yüklenmiş gibiydi. Bir yandan bu pejoratif imgelerle boğuşan Sırp halkı bir yandan da uzun yıllar maruz bırakıldığı mali ambargonun yarattığı ekonomik sorunlarla boğuşuyordu. 2006 yılında Karadağ'ın da birlikten ayrılmasıyla parçalanma sendromu halk üzerinde daha da derinleşti.

2000'li yıllar boyunca Kosova ise arkasına güçlü bir şekilde ABD ve AB desteğini almış görünüyordu. Ferizovik'teki Bondsteel üssü Vietnam savaşından sonra ABD dışında kurulan en büyük ABD askeri üssü ve Almanya'dan sonra Avrupa'daki en büyük Amerikan askeri üssü konumundaydı. Hatta Kosova için ABD'nin 51. Eyaleti benzetmeleri bile yapılıyordu (Malmvig, 2006). AB açısından ise; 2008 yılında Kosova Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Birleşmiş Milletler üyesi bile değilken ve hatta beş AB üyesi devlet (Slovakya, Yunanistan, Kıbrıs, Romanya ve İspanya) resmen bu devleti tanımazken, Kosova ile AB arasında İstikrar ve Ortaklık Anlaşması 27 Ekim 2015 tarihinde imzalanmış ve 1 Nisan 2016 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmişti. AB'nin kurumsal yapısı, üyeleri ile kriz yaşamak pahasına Kosova ile ilişkileri geliştirmekten geri durmamış hatta Kosova'nın AB'nin resmi bir zirvesine davet edilmesi üzerine tanımayan beş devlet Sofya Zirvesi'ni boykot etme tehditlerinde bulunmuştur.

Avro-Atlantik ortaklığın Rusya tehdidi karşısında Balkanlar'da Arnavutluk ve Kosova ile saf tutma oyunu ve Rusya ile iyi ilişkileri olan Sırbistan'ı -en azından Miloşeviç iktidarı sona erene dek- cezalandırma stratejisinin önemli sonuçları oldu. Örneğin bir konfederatif yapı içinde Sırbistan'ın egemenliğini paylaştığı Karadağ, Sırbistan'a yönelik ağır ekonomik yaptırımlardan sıyrılmak için ayrılık kararı almıştı. Keza tüm dünyada popüler kültürden siyasi retoriğe kadar pek çok alanda Sırplık pejoratif anlamlarla yüklenmişti. Zaman içerisinde Rusya Federasyonu'nun güçlenerek, 2008 mali krizinin yarattığı ekonomik sorunların hızlı bir biçimde çözülememesinin yarattığı hayal kırıklığını da akıllı bir biçimde kullanarak, Avro-Atlantik ortaklığı tehdit etmeye başlaması üzerine Sırbistan'ı cezalandırma politikası yumuşamaya başladı. Bunun bir sonucu olarak, öncelikle

Kosova sorununun çözümü için Sırbistan ve [Kosova](#) arasında, Brüksel’de başbakanlar düzeyinde yapılan görüşmelerde Sırbistan önemli tavizler vermeye ikna edilmiş ve bunun neticesinde de 2014 yılında ülke AB ile katılım müzakerelerine başlanmıştı. Bu olumlu gidişat neticesinde Avrupa Komisyonu’nun genişlemeden sorumlu eski üyesi Johannes Hahn 2018 yılında, Sırbistan ve Karadağ’ın muhtemelen 2025 yılına kadar AB üyesi olacağını [açıkladı](#).

Rusya çeşitli manipülasyona yönelik araçlarla ultra-milliyetçiliği, demokrasi insan hakları gibi “Batılı” kavramlara karşı şüpheli bakışı teşvik edip banal bir Putin otoriterliğini teşvik ediyordu.

Bütün bu gelişmeler olurken; Rusya’nın 2017’de Karadağ NATO üyesi olurken son bir hamleyle tezgahladığı iddia edilen^[ii] darbe girişimi başarısız olunca, bölgede tutunacağı tek siper olan Sırbistan’da çok daha aktif olmaya çalıştığı iddialar arasındaydı. Rusya çeşitli manipülasyona yönelik araçlarla ultra-milliyetçiliği, demokrasi insan hakları gibi “Batılı” kavramlara karşı şüpheli bakışı teşvik edip banal bir Putin otoriterliğini teşvik ediyordu. Sırbistan’da Rusofili o noktaya ulaşmıştı ki sokak çeteleri Ukrayna’daki savaşta Donetsk kuvvetlerinin yanında savaşacak paramiliter birlikler oluşturup Ukrayna ordusu ile savaşmaya bile [gittiler](#).

Balkan uzmanı Dimitar Bechev Sırbistan’daki anti-NATO, anti-AB ve anti-ABD fikriyatını yayan, demokrasi ve insan hakları yerine otoriter bir Rusofillik propagandası yapanların ülke içinde Rusya ile bağlantılı *The Nashi* (Halkımız) ve *Zavetnici* (Sözünü Tutanlar) gibi gruplar, kilise ve geleneksel muhafazakârlar olduğunu iddia [etmektedir](#). Bechev 2017 yılında TV kanallarına ve sosyal medyaya hâkim olamaya başlayan bazı “trol”lerin Ukrayna hükümetinden cunta diye bahsettiğini; AB ve ABD konusunda ise “çifte standartlı ve radikal İslam’a göz yuman” gibi yaftalarla konuştuklarını ve bu retoriğin toplumca benimsenmeye başladığını ifade etmektedir.

Toplumda güçlü bir anti-batı hava esmekte iken bu havayı arkasına

alan Aleksandar Vuciç ve liderliğini yaptığı Sırp İlerleme Partisi (SNS) COVIT19 nedeniyle katılımın %50'lerde kaldığı seçimlerde %60'lık bir oy oranı yakalayarak Balkan "stabilokratlarından"^[iii]biri olduğunu da kanıtladı. Batıya ve özellikle AB'ye "istikrar" ve Rusya'dan uzak durmayı vaad ederek kazandıkları dokunulmazlık sayesinde, hem ülkelerindeki gri ekonomiyi hem de otoritelerini arttıran ve oturdukları koltukları yıllarca boşaltmayan Milo Cukanoviç (çeşitli fasıla ve farklı mevkilerde 1991 yılından beri iktidarda) ya da Edi Rama (1998'den beri bakan, belediye başkanı ve başbakan olarak Arnavutluk siyasetinde belirleyici pozisyonlarda) bölgenin en belirgin stabilokratlarıdır. AB ve ABD, bölgede yeni bir Rus nüfuzu oluşmaması için bu liderlere oldukça müsamahakâr davranırken illiberal politikalar, yolsuzluk ve yoğun patronaj ilişkileri yüzünden bu ülkelerin (Arnavutluk ve Kosova dışında) vatandaşları giderek Avro-Atlantik bütünleşme konusunda hayal kırıklığı yaşamaya başlamışlardı.

AB'nin uzun süredir bir krizde olduğu neredeyse herkesin kabul ettiği bir durumdur. Bu krizin nedenlerinden en önemlisi Rusya'nın Avro-Atlantik bütünleşmeyi sabote etme politikalarıdır. Bunun yanı sıra Suriyeli mülteci krizi, Brexit süreci, Trump yönetimiyle yaşanan sorunlar ve en nihayet COVID-19 salgınındaki etkisiz dayanışma nedeniyle bu krizi derinleştirmiştir. Aşırı milliyetçi Radikal Parti'den İlerleme Partisi'ne geçmiş, gerçek bir demagog ve ikbali için hiç düşünmeden pozisyon değiştirebilecek bir lider (Vucic) krizdeki AB açısından hem dezavantaj hem de avantajdı. Dezavantajdı, çünkü popülizmi onun yeni bir çıkar algıladığında hızla taraf değiştirmesine neden olabilirdi, avantajdı çünkü onu memnun ettiğinizde bütün Sırbistan'ı memnun etmiş oluyordunuz.

Sonuç

Sırbistan Batı Balkanların AB ile bütünleşmede zayıflar arasında birinci halka olarak görünmektedir. Makedonya'nın Yunanistan'la yaşadığı isim problemi çözüldükten sonra bölgedeki en önemli kronik sorun Sırbistan-Kosova sorunudur. Bu sorun çözülmeyen yaşanacak tam üyelikler sorundan başka bir şey getirmeyecek, üstelik tam üyelik havucu da ortada olmayacağı için sorunlar daha da kronikleşecektir. Nitekim havuçlar gittikten sonra sopaların hiç işe

yaramadığını Polonya ve Macaristan örnekleri göstermiştir. Bu noktada ABD'nin sürekli Kosova'nın yanında olduğu görüntüsü Sırbistan halkını rahatsız etmiş, aşırı milliyetçi gruplar açısından bu durum Rusya taraftarlığı için en müsait propaganda malzemesine dönüşmüştü.

Aslına bakıldığında Sırbistan halkı seçimle iş başına gelmiş kendi cumhurbaşkanını (Slobodan Miloşeviç) bir devrim neticesinde kendi elleriyle Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne teslim etmişti. Bir Sırp milliyetçisi açısından son derece travmatik olan bu durumun, kendi topraklarından bölünerek ortaya çıkmış Kosova ile pazarlık yapmayı ve bu pazarlık sonunda bir türlü gelmeyen AB üyeliğini de hesaba kattığımızda, hazminin ne kadar zor olduğu anlaşılabilir. Sonuç olarak Sırp halkı, elbette kendisine haksızlık yapılmadığı hissine ihtiyaç duymaktaydı. 2025 için kendisine tarih verilmiş bir devletin bir yol kazasına uğramadan sağ salim tam üyelik limanına ulaşması ve sorunun yirmi yıllık yöntemle çözülemeyeceğinin anlaşılması üzerine gelen bu karar manidardır. Meseleye böyle bakıldığında yirmi yıldır pek çok suç isnadıyla karşı karşıya olan Taçi'nin ismini Miloşeviç'in yargılandığı mahkemenin merdivenlerinde, bir savcının elindeki iddianamesinde duymanın bir Sırp'a ne hissettirdiğini tahmin etmek hiç de zor değildir. Taçi masum mudur? Bu kararın Sırbistan'ın AB'ye tam üyelik sürecini hızlandırma, Sırp milliyetçilerini sakinleştirme, fazla Amerikanizme kaymış Kosova'ya bir mesaj verme amaçlarından hangilerine hizmet ettiği yoksa sadece gözleri kapalı hukukun sert kılıcını mı yansıttığı daha uzun süre tartışılacaktır.

^[1]Bu süreç devam ederken Haradinay 2015 yılında Slovenya polisi tarafından tutuklanmış, iki gün sonra da serbest bırakılmıştı. Bunun ardından da Ramuş Haradinay, Fransa'da Ocak 2017'de tekrar yakalandı. Fransa'nın Colmar Mahkemesi, Kosova'nın eski Başbakanı ve Kosova Geleceği İçin İttifak-AAK Başkanı Ramuş Haradinay'ı dört ay gözaltında tuttukten sonra serbest bırakılması kararını aldı ve Sırbistan'a iade edilmesi istemi de reddedildi. Son olarak 2019'da başbakanlık görevindeyken SPO'ya ifadeye çağırılan Haradinay, bu çağırılma olayını bir utanç nedeni olarak tanımlayan muhalefetin baskısına dayanamayarak

başbakanlık görevinden istifa etmişti

^[ii]Rusya'nın bu iddiayı kesin biçimde reddetmesine rağmen;Karadağ'da 2016 yılının Ekim ayında, genel seçimlerin yapıldığı gün gerçekleşen darbe girişiminin 14 zanlısı hakkında toplam 69 yıl hapis cezası veren mahkeme heyetinin karar metninde bu ifade yer [almaktadır](#).

^[ii]Stabilokrasi istikrar (stability) ve yönetim (ctaros) sözcüklerinin birleşmesinden oluşturulmuş bir kavramdır. İlk kez 2012 yılında Antoinette Primatarova ve Johanna Deimel tarafından Arnavutluk'u "dışta istikrar sağlayan ancak ülke içinde demokrasi ve otokratik eğilimler arasında salınmakta"olan bir ülke biçiminde tanımlamak için [kullanılmıştır](#). Kavram zamanla demokrasi dışı uygulamalarına Batının istikrar adına göz yumduğu rejimleri tarif etmek için kullanılmaya başlanmıştır.

Kaynaklar

Abrahams, Fred ve Andersen, Elizabeth (1998) Humanitarian Law Violations in Kosovo, Human Rights Watch.

Bechev, Dimitar (2017) Rival Power: Russia's Influence in Southeast Europe, Yale University Press.

Del Ponte, Carla, and Chuck Sudetic (2011) Madame Prosecutor: Confrontations with Humanity's Worst Criminals and the Culture of Impunity. Other Press, LLC.

Malmvig, Halle (2006) State, sovereignty and intervention: a discourse analyses of interventionary and non-interventionary practices in Algeria and Kosovo. New York: Routledge.

Metz, Corinna (2014) *The Way to Statehood: Can the Kosovo Approach be a Role Model for Palestine*, BoD-Books on Demand, Bremen.

Nikolić, Lazar (2005) "Ethnic Prejudices and Discrimination: The Case of Kosovo", Ed. by., Florian Bieber ve Zhidas Daskalovski, *Understanding the war in Kosovo*, Frank Cass Publishers, London.

Doç. Dr. Murat Necip Arman, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Aydın İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir. Doktorasını Dokuz Eylül Üniversitesi Avrupa Çalışmaları Programında tamamlamıştır. Avrupa siyasi bütünleşmesi ve Balkan çalışmaları alanlarında çalışmaktadır. Bu konularda yayımlanmış kitap, makale ve kitap bölümleri bulunmaktadır. Arman Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği ve Diplomasi Araştırmaları Derneği üyesidir.

Bu yazıya atıf için: Murat Necip Arman, “Haşim Taçi İddianamesinin Batı Balkan Siyasetine Olası Etkileri”, *Panorama*, Çevrimiçi Yayın, 1 Ağustos 2020, <https://www.uikpanorama.com/blog/2020/08/01/hasim-taci-iddianamesinin-bati-balkan-siyasetine-olasi-etkileri/>

Telif@UIK*Panorama*. Bu yazının tüm çevrimiçi ve basılı telif hakları *Panorama* dergisine aittir. Yazıda yer verilen görüşler yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, *Panorama* Yayın Kurulunu, dergi editörlerini ve diğer yazarları bağlamaz.